

HET SOCIALISTISCH AKTIVISME TIJDENS DE EERSTE WERELDOORLOG

door

Mieke SERTYN

Aspirant Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek

INLEIDING

Om tal van redenen is de socialistische arbeidersbeweging in Vlaanderen er niet in geslaagd de taalkwestie te integreren in haar strijd voor maatschappelijke ontvoogding. De Vlaamse Beweging bracht het voor 1914 evenmin tot een tegelijk op nationale en sociale overwegingen gebaseerd anti-belgicisme (voor zover ze reeds anti-Belgisch was). Het nationalisme kreeg pas goed gestalte tijdens en na Wereldoorlog I, toen reeds definitief de alliantie gesmeed was met het kleinburgerdom.

En hoewel de onverschilligheid van de Vlaamse socialististen (Anseele op de eerste plaats) t.o.v. de Vlaamse kwestie overdreven is geweest, toch was het wantrouwen diep geworteld tegenover de "Vlaamse bewegers" die — de taalkwestie buiten beschouwing gelaten — burgerlijke waarden aankleefden (1).

Onder druk van de oorlogsomstandigheden evolueerde een deel van de Vlaamsgezinden van a-Belgische gezindheid naar een politiek nationalisme. Van de bezetting maakten de activisten gebruik om met

(1) Voor de BWP en V.B. voor 1914, zie H. VAN VELTHOVEN, "Onenigheid in de Belgische Werkliedenpartij : de Vlaamse kwestie wordt een vrije kwestie (1894-1914)", in *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, V, 1974, nr. 1-2, pp. 123-165 en "De Belgische Werkliedenpartij en de Vlaamse kwestie (1894-1914). Einde van een mythe", in *Handelingen van het XXXe Vlaams Filologencongres*, Gent, 1975, pp. 270-278. J. CRAEYBECKX, "Socialisme en Vlaamse Beweging omstreeks 1900", in *Liber Amicorum Leopold Flam*, deel 2, Antwerpen, 1975, pp. 787-798.

Duitse hulp een revolte door te voeren tegen de Belgische staat. In 1917 ontstonden ook binnen de Belgische Werkliedenpartij in de belangrijkste Vlaamse steden dissidente groepen die zich distantieerden van haar oorlogspolitiek en waarvan sommige in het aktivisme verzeilden. En ofschoon de Vlaamsgezindheid van de Vlaamse socialisten volstond om in het parlement kwasi alle taalwetten te stemmen en het hoofd te bieden aan de anti-Vlaamse stroom van hun Waalse partijgenoten, toch veronderstelt deelname aan het aktivisme een opmerkelijke graad van emotionele betrokkenheid bij de Vlaamse zaak.

De in het geval van V.B. en aktivisme bijzonder duidelijke verstrengeling van historisch onderzoek en partijpolitieke visies van vandaag bepaalt voor een groot deel het belang gehecht aan DE vraag of het aktivisme een "vreemd gewas" was of een onderdeel van de traditionele V.B. (2). Wende wees er reeds op dat het weinig zin heeft van initiatief te spreken, hoogstens van ontwikkeling of "auslösendes Moment" (3).

Om deze redenen en om de zeer eigen situatie van het socialistisch aktivisme lag het niet in de bedoeling de klemtoon te leggen op dergelijke aanpak. Eerder probeerden we het socialistisch aktivisme eerst in zijn socialistisch en aktivistisch kader te plaatsen om daarna te pogen een verklaring voor het verschijnsel te zoeken bij een identifikatie van de socialistische aktivisten. Bij gebrek aan sociologische gegevens over de aanhang ervan, moesten we ons wel richten naar diegenen die (via pers, meetings, voordrachten) naar buiten optraden als de vertegenwoordigers van de beweging.

Mijn dank gaat uit naar de Heer J. Gotovitch die mij hielp door het door hem te Potsdam verzameld archiefmateriaal inzake het socialistisch aktivisme ter mijner beschikking te stellen.

(2) Voor een uiteenzetting van alle standpunten, zie L. WILS, *Flamenpolitik en aktivisme*, Leuven, 1974, pp. 9 tot 11.

(3) F. WENDE, "Einige Anmerkungen zum Charakter der deutschen Flamenpolitik 1914-1918 und zu Lode Wils' Buch "Flamenpolitik en aktivisme" ", in *De Vlaamse Beweging tijdens de Eerste Wereldoorlog. Mededelingen van het colloquium ingericht te Leuven op 15 en 16 november 1974*, Leuven, 1974, p. 196.

HET ONTSTAAN VAN DE SOCIALISTISCHE AKTIVISTISCHE MINDERHEIDSBEWEGINGEN

Het ontstaan van het socialistisch aktivisme wordt over 't algemeen louter formeel toegeschreven aan een voordracht die Dr. A. Jacob (4) door bemiddeling van Jozef Schaeps (5) hield op 9 september 1916 voor de "Socialistische Hogeschool" in de Diepestraat. Zijn lezing — onder de titel "Passivisme en aktivisme in de V.B." — behandelde o.a. de relatie tussen socialisme en V.B., passivisme of aktivisme (6). Hiermee had Jacob — zoals Huysmans het uitdrukte — zijn "aktivistisch ei" gelegd binnen de Socialistische Jonge Wacht (SJW). Immers Jef Van Extergem, sekretaris van de SJW, plaatste in de *Gazet van Brussel* (11 november 1916) een "Oproep aan de Vlaamsche Sociaaldemokraten". Op een vergadering in december 1916, stemden de Jonge Wachten in met de inhoud ervan. Zij betoonden bovendien hun sympathie met Jacob en de dichter René De Clercq (7) en laakten de houding van de socialistische mandatarissen Ansele en Cools inzake de vernederlandsing van de Gentse universiteit (8). Tevens stichtte een klein groepje socialisten met de Antwerpse SJW aan haar

(4) Antoon Jacob (Boom 1889-Antwerpen 1947) werd als germanist docent aan de vernederlandsde Gentse universiteit. Gematigd aktivist verliet hij de Raad van Vlaanderen na de proclamatie van Vlaanderens zelfstandigheid. Na aanvankelijk in de linkse contreien van de frontpartij te hebben vertoeft, ging Jacob in de dertiger jaren, hoogleraar in Duitsland, de nationaal-socialistische toer op. Tijdens WO II werd hij docent aan de R.U.G., ter opvolging van Vermeylen. Het verzet rond zijn benoeming te Brussel, werd de aanleiding om de Brusselse universiteit te sluiten.

De in zijn jeugd vrijzinnige Jacob behoorde met zijn vrienden Herman Vos en Eugène De Bock tot die gematigde aktivisten die sympathiseerden met het socialisme. Zij waren er goed over geïnformeerd en zorgden voor de dokumentatie.

(5) Voor J. Schaeps, zie de laatste paragraaf.

(6) K. ANGERMILLE, *De lotgevallen van een aktivist. Van Antwerpen naar Antwerpen ! 1914-1929*, Borgerhout, 1931, p. 67; *Activisten*, Gent, 1919, p. 88; H.J. ELIAS, *25 jaar Vlaamse Beweging*, d. 1, Antwerpen-Utrecht, 1972, p. 72; G. KRAUSE, "Antwerpen und die Neubelebung des kulturellen und nationalpolitischen Kampfes des Flamenvolks" in *Der Belfried*, II, 1917-18, p. 200.

(7) Bij K.B. van 5.X.1915 werd R. De Clercq ontslagen als atheneumleraar en Jacob geschrapt van de kandidatenlijst omwille van hun voorwaardelijke loyaliteit t.o.v. België in de redaktie van "De Vlaamsche Stem" in Nederland.

(8) Ansele en Cools protesteerden tegen de vernederlandsing van de Gentse universiteit door de bezetter.

hoofd de VLAAMSCHE SOCIAAL-DEMOCRATISCHE ARBEIDS-GEMEENSCHAP (VSDAG) die zou ijveren voor een "actief-flamingantisme" dat de socialistische grondbeginselen niet uit het oog verloor (9).

Om toe te treden was lidmaatschap van de BWP niet vereist. Wel moest men zich akkoord verklaren met de socialistische grondbeginselen, inzien dat de Vlaamse strijd op de eerste plaats een economische strijd was en de Belgische vaderlandsliefde een kunstmatig aangekweekt begrip. Scheuring wekken binnen de partij was niet de bedoeling (10).

Een maand later verscheen hun socialistisch, maar vnl. strijdend activistisch blad "De Socialistische Vlaming" (11).

Reeds veel eerder echter, nl. in het begin van 1916, waren in bestuursmiddelen van de partij te Antwerpen discussies gerezen i.v.m. de godsvredepolitiek van de socialistische partij. Binnen de "Socialistische Volkshogeschool", die in 1916 was opgericht door een twintigtal onderwijzers, leraars en syndikalisten onder leiding van Louis Rombaut (12) begon de vredeskwestie zich rond nieuwjaar 1917 akkuut te stellen toen zich een centralisatie voordeed van alle educatieve, kunst- en vermaakkringen binnen de "Arbeidersopvoedingskommissie". De meeste lesgevers zouden toetreden tot de oppositiebeweging die zich vormde in het eerste halfjaar van 1917 toen het partijbestuur niet inging op hun herhaald verzoek een partijvergadering te beleggen over de Stockholmkonferentie (13).

Immers zolang de oppositionele aktie binnen de BWP in handen was van enkele jongeren en voor de oorlog afgescheurde leden, was zij haast van geen tel. Verschillende oudere sympathisanten hadden aanvankelijk nog geaarzeld zich erbij aan te sluiten. De oproep van de

(9) *Het Vlaamsche Nieuws*, 4 januari 1917.

(10) *De Socialistische Vlaming*, 10 februari 1917.

(11) Met de titel legden zij welbewust de nadruk op het Vlaming zijn. *Het Vlaamsche Nieuws*, 23 januari 1917.

(12) Het ging hier om voordrachten, leesgezelschap, verteluurttjes, e.d. Het merendeel van de leerkrachten geraakte in min of meerdere mate betrokken in het socialistisch aktivisme (Lamot, Vermetten, Kiekens, Joris, Schevenels, Schaepe, Verbruggen). Anderen als Rombaut of Arie Delen hielden er zich angstvallig van weg.

(13) *De Nieuwe Tijd*, 18 augustus 1917.

Volkshogeschool, zie *Syndikaal Mededeelingsblad*, 1 juli 1916, 15 juli 1916, 5 augustus 1916, 20 januari 1917.

sekretaris van het Internationaal Socialistisch Bureau, C. Huysmans, in de lente van 1917 tot deelname aan de Stockholmkonferentie leidde echter tot een radikalisering van de standpunten. Daar er geen algemene vergadering werd over belegd, speelde de strijd zich af binnen de verschillende besturen van partij, vakbonden, enz. (14).

Op 25 mei 1917 had in de zaal Van Wezenbeke een vergadering plaats waarop de Antwerpse socialisten waren uitgenodigd en Edward Joris zijn mening gaf over vredesbeweging en nationaliteitsvraagstuk vanuit een socialistisch gezichtspunt. De vergadering besloot een afgevaardigde (Joris) te zenden naar Stockholm (15).

Zo groeide de MINDERHEIDSFRAKTIE. Toen zij een eigen blad wenste uit te geven, werd de toestemming geweigerd het bij de partijdrukkerij te drukken, ondanks de beloften niemand persoonlijk aan te vallen en enkel voor de vrede te ijveren (16). Het tijdschrift "De Nieuwe Tijd" kreeg de naam van mening jong revolutionair blad dat de geboorte aankondigde van de roze dageraad van de nieuwe heilstaat (1ste nummer verscheen op 23 juni 1917).

De verhouding tussen VSDAG en minderheidsfractie was een tijdlang onklaar. Na een korte afwachtende periode werd besloten "De Socialistische Vlaming" niet meer uit te geven en te versmelten met het nieuwe blad (17). De "Socialistische Vlaming" hield op te verschijnen en de werking van de VSDAG stopte. Tot de volledige toenadering droeg volgens Van Extergem vnl. bij Joris' Vlaamsgezinde houding te Stockholm (18). De dieper in het aktivisme betrokken VSDAG zou zich echter nog van de andere socialisten onderscheiden door haar groter radikalisme inzake de V.B.

GENT. In Gent kwam het socialistisch aktivisme nooit van de grond. Socialist was wel Frans Primo, de hoofdredakteur van "De Nieuwe Gazet van Gent" (later "Nieuwe Gentsche Courant") opgericht op 4 oktober 1916, waarin de gematigd aktivistische en grootnederlandse strekking van de gebroeders Van Roy aan het woord

(14) *Gazet van Brussel*, 29 september 1917.

(15) *Het Vlaamsche Nieuws*, 30 mei 1917.

(16) *De Nieuwe Tijd*, 7 juli 1917.

(17) *Gazet van Brussel*, 29 september 1917.

(18) *Het Vlaamsche Nieuws*, 20 september 1917.

kwam. Toen deze groep in mei 1918 de "Vlaamsch-Nationale Partij" oprichtte als tegengewicht tegen de overheersing van de radikale Jongvlamingen, behoorde F. Primo tot de stichters (19). Ideologisch betekende de VNP een unieke combinatie van grootnederlandisme met socialistische allures. Het programma stelde het bestaan van de klassenstrijd vast en plaatste zich op het standpunt van de ontvoogding van de Vlaamse arbeiders en middenstanders.

De VLAAMSCHE SOCIALISTISCHE PARTIJ, einde 1917 opgericht onder leiding van Johan Lefevre, moet van zeer beperkte omvang geweest zijn.

BRUSSEL. In de zomer van 1917 begonnen zich ook in Brussel enkele socialistenvan te roeren. Op 3 oktober 1917 stichtten zij de kring NIEUW VLAANDEREN. Hij stelde zich voor de Vlaamsgezinde socialistenvan te verenigen om te strijden voor de desiderata van de BWP "op de voorgrond brengend de gemeenschappelijke taalrechten". De vernederlandsing van Vlaanderen moest worden bereikt door een "volledig — ook politiek zelfstandig Vlaanderen en zelfstandig Wallonië in een hersteld België" (20). Vrede door overeenkomst stond echter bovenaan de verlanglijst (21). "De Vlam" werd het weekblad van de Brusselse socialistische activisten.

Aktivistische kernen binnen de BWP ontstonden ook in de kleine steden als Lier (de onderwijzer Lambert Stevens), Leuven (L. Magits, Ursy) en Tienen (Liebaers).

Een zestigtal afgevaardigden van de diverse minderheidsfrakties kwamen op 27 november 1917 in het Vlaams Huis te Brussel bijeen en stichtten de CENTRALE VOOR SOCIAAL-DEMOKRATISCHE AKTIE, een soort van coördinerend centraal bestuur van alle socialistische minderheidsgroepen. Ze had voor opdracht "in overeenstemming met de besluiten van het Hollandsch-Skandinaafsch-Russisch Komiteit te Stockholm de partij stelling te laten nemen met het

(19) M. VAN DE VELDE, *Geschiedenis van de Jong Vlaamsche Beweging 1914-1918 van bewijsstukken voorzien en samengesteld door —*, 's-Gravenhage, 1941, p. 200 en p. 257. De VNP kwam vnl. tot uiting sinds het schepenvan kollege te Gent vervangen was door Jongvlamingen.

(20) *De Vlam*, 5 mei 1918.

(21) *De Vlam*, 10 maart 1918.

oog op eene aktie tot het sluiten van een onmiddellijke, algemene vrede; daarbij wordt ook voor Vlaanderen recht op zelfregeling, het eenig middel tot het bekomen van kultureele zelfstandigheid, gevrijwaard" (22).

De oprichting van de Centrale wijst op de sterke aangroei van de socialistische minderheidsbeweging de laatste maanden van 1917 na de Stockholmconferentie (23). Een uiting van de toenemende integratie in het aktivisme is de briefwisseling die (nu ook) Tanrez — in navolging van de Centrale — voerde met de Duitse sociaal-demokratie (Ebert) om de bij hen levende misvattingen omtrent V.B. en aktivisme uit de weg te ruimen en tot een uitbreiding van de kontakten te komen (24).

DE SOCIALISTISCHE MINDERHEIDSBEWEGING BINNEN HET AKTIVISME

De VSDAG beschouwde in haar blad *De Socialistische Vlaaming* (25) de Vlaamse strijd als een klassenstrijd, het Vlaams als een klassetaal. Hun aandacht concentreerde zich nochtans vnl. rond het aktivisme. Daar zij de Vlaamse problematiek nauw verbonden zagen

(22) *Het Vlaamsche Nieuws*, 29 november 1917; *Gazet van Brussel*, 29 november 1917; *De Nieuwe Tijd*, 8 december 1917.

Zowel kongres als Centrale werden gesubsidieerd door het "Centraal Propaganda Komiteit" van de Raad van Vlaanderen. RUDIGER, *Flamenpolitik*, (Ned. versie), Brussel, 1922, p. 28, p. 32, p. 35.

(23) Hoewel zich ongetwijfeld aan literaire overdrijving bezondigend, schrijft Joris op 25 september 1917 aan Südekum "Die Möglichkeit dass wir nach einem Monat die Mehrheit unserer Partei für unsere Ansichten gewinnen werden ist gar nicht ausgeschlossen".

D.Z.A. (Potsdam) — R.d.I. — Dossiernummer 19392, p. 156.

(24) *Deutsches Zentral Archiv* (Potsdam) — Reichsamt des Innern — Dossier-nr. 19394.

Tanrez aan Ebert, Brussel, 19 december 1917, p. 32 tot 34.

Ebert aan Tanrez, 18 februari 1918, p. 28.

Schaible aan Unterstaatssekretär, Brussel, 11 maart 1918, p. 26.

(25) Van *De Socialistische Vlaaming* verschenen 10 nummers vanaf 27 jan. 1917. De belangrijkste medewerkers waren Piet Van Kogelenberg, Van Extergem en Gaston Capelle, bestuursleden van de SJW.

met economische verhoudingen, waren zij voorstanders van zelfbestuur binnen een federaal België. Bestuurlijke scheiding zou weinig verandering brengen. Het kwam er op aan de socialisten meer te sensibiliseren voor de Vlaamse kwestie. Als overtuigde internationalisten (zonder speciale voorkeur voor Entente of Centralen) gold hun kritiek ten aanzien van de BWP vnl. haar patriottisme. De levensbeschouwelijke discussiepunten verloren iedere aktualiteit. Borms stond b.v. bij Van Extergem (ook in diens latere leven) in een geur van heiligheid.

De Nieuwe Tijd (26) zag het licht als een links pacifistisch en vlaamsgezind, maar niet specifiek activistisch blad. Gedurende vele maanden voerde het vrede door vergelijk (aktie voor deelname aan de Stockholmkonferentie) als hoofdprogrammepunt in zijn banier. Tevens beoogde het een soort van bezinning over het wereldgebeuren vanuit marxistisch standpunt. Hoewel ze er herhaaldelijk naar verwezen dat de oorlog een economische belangenstrijd was tussen kapitalisten waarbij de arbeidende klasse alles te verliezen had, was dit standpunt toch weinig uitgewerkt en vertolkten zij b.v. nergens de traditionele visie van een belangenconflict tussen "the have" en "the have not". De Russische oktoberrevolutie genoot hun sympathie dan ook veeleer om pacifistische dan om uitgesproken revolutionaire motieven.

Ten opzichte van het aktivisme nam *De Nieuwe Tijd* lang een afwachtende houding aan, hoewel ze van in den beginne (cfr. Stockholm-memorandum) zelfbestuur voor Vlaanderen en Wallonië binnen het Belgisch staatsverband voorstonden. Pas in de herfst van 1917 werd aan de Vlaamse kwestie meer aandacht besteed. Nochtans belandden ze pas in de zomer van 1918 openlijk in activistisch vaarwater. Evenals de VSDAG achtten zij een volledig zelfstandig Vlaanderen om economische redenen niet leefbaar.

(26) *De Nieuwe Tijd* verscheen van 23 juni 1917 tot aan het einde van de oorlog, vanaf het 5de nr. (11 aug. 1917) als weekblad. Hoofdredakteur was Walter Schevenels, ex-redaktielid van *De Socialistische Vlaming*. Was i.t.t. *De Socialistische Vlaming* geen plaatselijk blad. Oplage : 5000 exemplaren naar hun eigen zeggen (11 aug. '17) — 2500 volgens de *Archives*, p. 365, waarvan er 200 naar de krijgsgevangenkampen werden gezonden. *De Nieuwe Tijd* trok een eerder bescheiden subsidie van de Raad van Vlaanderen : 200 F vlg RUDIGER, *Flamenpolitik*, Brussel, 1923, pp. 27-28, 250 F volgens *Les Archives du Conseil de Flandre*, p. 354.

(27) *De Nieuwe Tijd*, 13 oktober 1917.

De onderdrukking van het Vlaamse volk kaderde in de unitaire structuur van de Belgische staat, personifikatie van het Belgisch kapitalisme. Zo wezen ze niet enkel op de taalkwestie, maar ook op de sociale wantoestanden als v.b. de jaarlijkse seizoenarbeid van de "fransmans" terwijl "in onze Kempen, in onze visscherstreek en in onze landbouwstreken rijkdommen sluimeren die (...) aan meer dan 20000 arbeiders een bestaan kunnen verschaffen. (...) Deze wantoestanden zijn een rechtstreeks uitvloeisel van de Belgische regeeringspolitiek..." (27).

De visie van het Brussels weekblad *De Vlam* (28) dat pas in maart 1918 ontstond, stemde hiermee grotendeels overeen. In internationaal opzicht Huysmansfan, beklemtoonde het toch minder de economische kant van de V.B., maar legde zich aan de andere kant meer toe op de verdediging van de unionistische belangen.

De vredesaktie behoorde tot de belangrijkste propaganda-arbeid van de socialistische activisten en werd een punt van ontmoeting met activisten van andere strekking.

Hoe verhielden de socialistische activisten zich ten opzichte van de Raad van Vlaanderen ?

De Socialistische Vlaming betoonde zijn instemming met het "Manifest aan het Vlaamsche Volk" (29) van de Raad van Vlaanderen. Zonder dat er veel aandacht aan besteed werd erkenden zij hem impliciet (30). Toen de Raad werd opgericht op 4 februari 1917 (de vredesgeruchten namen toe en de activisten wensten hun rechten erkend te zien op een vredeskongres) stond het socialistisch aktivisme echter nog in de kinderschoenen.

De Nieuwe Tijd aarzelde voor openlijke stellingname. Joris ver-

(27) *De Nieuwe Tijd*, 13 oktober 1917.

(28) *De Vlam* : weekblad, verscheen van 3 maart 1918 tot het einde van de oorlog. Hoofdopsteller : Steven Boersen (pseudoniem voor Prenau). Beheer en redactie : H.L. Tanrez. Daar de Brusselse socialisten bij de bron zaten waren zowel het blad *De Vlam*, als de *Centrale* en *Nieuw Vlaanderen* ruim gesubsidieerd door de Raad, nog afgezien van de sommen uitgetrokken voor "propaganda in de socialistische partij", cfr. *Archives*, pp. 354, 352, 378 en RUDIGER, *op.cit.*, pp. 28, 30, 31, 32, 35.

(29) De eerste Raad van Vlaanderen werd opgericht op 4 februari 1917. Het manifest "Aan het Vlaamsche Volk" maakte het bestaan ervan bekend.

(30) *De Socialistische Vlaming*, 10 februari 1917. Zij drongen bij de Raad aan op afschaffing van art. 310 van het strafwetboek.

klaarde in oktober 1917 eerbied te hebben voor de meeste leden ervan, doch achtte de socialisten er om principiële redenen niet op hun plaats (31). Joris' voorbehoud ten opzichte van de Raad van Vlaanderen wordt nog onderstreept door de plannen die hij rond die tijd koesterde een "Raad van Arbeiders" op te richten "der in die Belgische Angelegenheit einen Gleichgewicht dem burgerlich nationalen Raad van Vlaanderen entgegengesetzt wird" (sic) (32). Lancken verhoopde eerder dat Joris zich met de minderheidsgroepen bij de Raad van Vlaanderen zou aansluiten. Een aanmoediging vond hij in de vergadering van 11 oktober 1917 te Antwerpen waarop o.a. Jef Van Extergem en Steven Prenau (lid van de Raad) het woord voerden (33). Hier werd o.a. de wens uitgedrukt dat tot het bereiken van het recht van beschikking over eigen lottbestemming door "de Raad van Vlaanderen, met bijvoeging van leden, door de Minderheidsfractie der BWP aangesteld, het noodige worde gedaan" (34). Hieruit besluiten dat Joris alleen stond met zijn reserves t.o.v. lidmaatschap van de Raad, ware overdreven. In feite kan van een gezamenlijk uitgewerkt standpunt ter zake geen sprake zijn.

De Eerste Raad van Vlaanderen (4.II.1917-19.I.1918) telde geen socialisten. In de zomer van 1917 groeide in het propagandabureau echter de behoefte de Raad op de Stockholmconferentie vertegenwoordigd te zien door een — uiteraard socialistisch — lid. De keuze viel op Prenau die met het oog op deze delegatie als lid werd aangenomen (11 september 1917) (35).

Zelfs de eenzijdige proclamatie van de Vlaamse zelfstandigheid door de Raad op 22 december 1917 vond weinig weerklank in hun pers.

(31) *De Nieuwe Tijd*, 13 oktober 1917.

(32) Deutsches Zentral Archiv (Potsdam) — Reichsamt des Innern. Dossiernr. 19392. E. Joris aan Südekum, Antwerpen, 25 september 1917, p. 156 (1 en 2).

(33) DZA-RdI-dossiernummer 19392. Lancken aan Ministeriaaldirektor, 18 oktober 1917.

(34) *Het Vlaamsche Nieuws*, 13 oktober en 14 oktober 1917.

(35) *Archives*, pp. 22-23.

In de Tweede Raad van Vlaanderen (36) zetelden enkele uitgesproken socialistena : Primo van Gent en Prenau, diensthoofd van het ministerie van kunsten en wetenschappen in Elsene (37). In de Antwerpse gouvraad (een soort van onmachtige provincieraden) treffen we J. De Kinder, L. Stevens en B. Van Extergem aan (38). De Boevé (Brabant) kan bewaarlijk als socialist worden beschouwd. De socialistena die er deel van uitmaakten, deden dit ten persoonlijke titel en ontvingen hun mandaat niet van de Centrale (39). Joris geraakte er slechts bij betrokken toen de oorlog op zijn laatste pootjes liep. Einde september 1918 werd door de Duitsers een Kommissie van Zaakgelastigden ("Verwaltungsbeirat") opgericht (40). Behalve de leden met portefeuille (4 unionisten en 4 Jongvlamingen) zetelden er ook 3 leden zonder portefeuille in, nl. Depla (katholiek), Martens (liberaal) en Joris. Ze werden gelast kontakt op te nemen met de passieven met het oog op de vorming van een voorlopige regering, dit i.v.m. de bedoeling van de Duitsers om zich strijdend terug te trekken op de Maaslinie. Hiervan kwam niets in huis. Of Joris iets in die zin ondernomen heeft is niet geweten. Hij trok naar Amsterdam en vertoonde zich niet in Den Haag bij het Vlaams Comité (41).

Hoe verhielden zich de socialistische aktivisten t.o.v. de controverse tussen unionisten en Jongvlamingen ? De minderheidsfraktie verkoos zich afzijdig te houden, maar in haar schoot ontstond hieromtrent een meningsverschil. Allen waren ze het er tenslotte over eens artikel 4 van het Stockholmmemorandum in die zin te wijzigen

(36) De Tweede Raad van Vlaanderen kwam tot stand via volksraadplegingen die plaats hadden in de periode januari-maart 1918. Ze verliepen in een zeer gespannen atmosfeer en gingen gepaard met incidenten. Het lag in de bedoeling de Raad hiermee een meer volksvertegenwoordigend aanschijn te geven.

(37) *Archives*, p. 45.

(38) *Archives*, pp. 233-234.

(39) *De Vlam*, 21 april 1918.

(40) zie Ir. H.D. MOMMAERTS, "Herinneringen aan de afwikkeling van het Vlaams aktivisme in 1918 en daarna" in *Wetenschappelijke Tijdingen*, XXVII, nr. 5, sept-okt. 1969, pp. 315-326. Onder invloed van hun hachelijke militaire en binnenlandse situatie hoopten de Duitsers op het einde van de zomer van 1918 op een vrede door overleg en spraken zich daarom uit voor het herstel van België. Nadat de Raad van Vlaanderen in augustus 1918 praktisch was uitgeschakeld, werd om toch nog een leidend orgaan te scheppen deze Beirat door de Duitsers opgericht.

(41) Mededeling M. Mommaerts.

dat zij het herstel van België niet meer wensten. De vraag was echter hoever ze hierin moesten gaan (42). *De Nieuwe Tijd* leverde geen expliciet antwoord. De Antwerpse SJW, de eerste socialistische groep die zich openlijk tot het aktivisme bekeerde, nam een extremistisch standpunt in en sprak zich op haar algemene vergadering van 23 juni 1918 uit voor een "soevereine republiek Vlaanderen" (43). *De Vlam* (uitgesproken unionistisch) waarschuwde tegen de pogingen ondernomen om het programma van de Jongvlamingen bij de socialisten te introduceren (44), dat zowel vanuit Vlaams als vanuit sociaal oogpunt gevaarlijk scheen (45). Tanrez en co die het besluit van de Antwerpse Jonge Wacht betreurde, werd door de Jongvlamingen van halfslachthigheid beticht (46). Wat ongetwijfeld een matigende invloed uitoefende was de angst de Duitse socialisten tegen zich in te nemen die aan de overzijde stonden van de annexionisten, sympathiserend met de Jongvlamingen (47). Joris drukte zich b.v. steeds voorzichtiger uit (48). In juni 1918 hadden Primo en hij een propagandareis van een week naar Berlijn ondernomen waarbij zij o.a. ontvangen werden door bestuur van socialistische partij en van vakbonden (Ebert, Legien, Bauer, Scheidemann, e.a.).

Joris gaf een historisch overzicht van de overheersing van Vlaanderen (ekonomisch en kultureel) door de Belgische staat om aan te tonen dat de Vlaamse strijd meer was dan enkel een taalstrijd. Op Primo's verzoek het Vlaams proletariaat te helpen in zijn strijd tegen het Belgisch imperialisme en franskiljons burgerlijk kapitalisme, werd direkte inmenging in interne Belgische aangelegenheden van de hand gewezen (wat het herstel van België impliceerde). Zij verklaarden zich akkoord over "kultureele autonomie en den eisch dat door de aanstaande Vredesconferentie maatregelen genomen worden opdat ekonomische onderdrukking van Vlaanderen zou ophouden in het toekomstige België". Joris beaamde Eberts voorbehoud t.o.v. de Jong-

(42) *De Nieuwe Tijd*, 22 juni 1918.

(43) Het besluit verscheen in het Jongvlaams blad *Het Vlaamsche Nieuws*, 3 juli 1918.

(44) *De Vlam*, 5 mei 1918.

(45) *De Vlam*, 12 mei 1918.

(46) *De Vlam*, 7 juli 1918.

(47) *De Vlam*, 18 augustus 1918.

(48) *De Nieuwe Tijd*, 24 augustus 1918. Joris ontwijkt een duidelijke stellingname.

vlamingen omdat ze "al te sterk door de duitsche All-Deutsche beweging beïnvloed wordt" (49).

Van de overige activisten onderscheidden zij zich ook daarin dat zij Frans-Vlaanderen niet wensten geannexeerd te zien daar zij zich altijd geschaard hadden achter "vrede zonder annexaties" (50).

DE STOCKHOLMKONFERENTIE

Onder invloed van de toenemende oorlogsmoeheid en de februari-revolutie in Rusland, zetten het Uitvoerend Comité van de Ite Internationale en Camille Huysmans zich in voor een internationale socialistische conferentie en werd in Stockholm het Hollands-Skandinaafs Comité opgericht. Als sekretaris van het Internationaal Socialistisch Bureau verzond Huysmans op 22 april 1917 zijn uitnodigingen aan de socialistische partijen om hun delegaties (van minderheid zowel als van meerderheid) in mei naar Zweden te sturen. Waar deze invitatie algemeen negatief onthaald werd, maakte Vandervelde hierop geen uitzondering (51).

De VSDAG reageerde met een manifest aan het vredeskongres waarin op de beschamende sociale situatie in Vlaanderen gewezen werd "die van onze arbeiders echte koelies heeft gemaakt". Een federatieve inrichting van België, met autonomie voor Vlaanderen en Wallonië werd aangeprezen als de redding van het Vlaamse volk (52).

Ook buiten deze beperkte kring viel Stockholm in goede aarde. Zo opperden Karel Reinhardt en De Boevé in een brief aan de Raad van Vlaanderen (5 mei 1917) het congres bij te wonen, wat in overweging werd genomen (53). De niet socialistische activisten bleken

(49) Voor het verslag van de reis, zie A. Deutsches Zentral Archiv (Potsdam) — Reichsamt des Innern — Dossiernr. 19394, pp. 200-209 (verslag Joris) en pp. 228-240 (verslag Dr. Hirschfeld). B. Archives, pp. 455-456.

(50) *Het Vlaamsche Nieuws*, 12 mei 1918; *De Nieuwe Tijd*, 4 mei 1918.

(51) H. MEYNELL, "The Stockholm conference of 1917", in *International Review of Social History*, V, 1960, d. 1, pp. 1-25 en d. 2, pp. 202-225.

(52) *De Socialistische Vlaming*, 1 mei 1917.

(53) Archives, p. 93.

niet ongevoelig voor dergelijke internationalisering van de Vlaamse kwestie. Maar uit een gesprek van Pieter Tack van de Raad van Vlaanderen met Harrach (54) (4 juni 1917) bleek dat Harrach de minderheidssocialisten misschien wel op het vredeskongres wou vertegenwoordigd zien, maar niet dat de Raad van Vlaanderen een delegatie zou sturen. Men zou hiervoor een socialist opzoeken, waarschijnlijk Joris, "le point de vue de C. Huysmans ne suffisant pas" (55). Op 25 mei 1917 had te Antwerpen trouwens reeds een vergadering plaats gehad waarop alle leden in regel met hun bijdragen waren uitgenodigd en besloten was Joris naar Stockholm te delegeren (56).

De activiteiten van de Vlaamse socialisten werden door de Duitsers zorgvuldig gade geslagen. Voorop stond de bekommernis hen geen duim breed in de weg te leggen bij reizen naar Nederland, later naar Stockholm. Zo zorgde von der Lancken herhaaldelijk voor reisfaciliteiten. Daar bleef het bij : in verband met de Stockholmhistorie sloot hij verder iedere mogelijkheid uit Anseele (aan hem werd op de eerste plaats gedacht) (57) openlijk of verdekt te beïnvloeden (58).

Langs Duitse kant zou men reeds eerder een oogje op Joris hebben laten vallen die, geen lid zijnde van de Raad van Vlaanderen, niet langs deze weg te benaderen was. De Duitsers verwachtten dat de Bel-

(54) voor Harrach, zie : L. BUNING, "Harrach zu Rohrau - und Thannhausen, Hans Albrecht Graf von" in *Nationaal Biografisch Woordenboek*, deel 6, Brussel, 1974, kol. 428-432; G. MAYER, *Erinnerungen. Vom Journalisten zum Historiker der deutschen Arbeiterbewegung*, Zürich, 1949, pp. 226-227.

Harrach (Florence 1873-Arnach 1963) die voor de oorlog als beeldhouwer en kunstminnaar in Florence had gewoond, was geen beroeps politicus. Binnen de te Brussel door gouverneur-generaal von Bissing opgerichte Politische Abteilung (o.l.v. von der Lancken) stond hij aan het hoofd van de afdeling Flamenpolitiek en kerkelijke zaken. Hij bleek een "gematigde" figuur die afkerig stond ten opzichte van de Jongvlamingen die een onafhankelijke staat Vlaanderen en de liquidatie van België voorstonden. Zijn sympathie ging uit naar de "Picardisten" die in gematigder richting evolueerden.

(55) *Archives*, p. 93.

(56) *Het Vlaamsche Nieuws*, 30 mei 1917.

(57) Ebert drong er namens de SPD op aan Anseele niets in de weg te leggen voor een eventuele reis.

Auswärtiges Amt. Abteilung A. Krieg 1914. Verwaltung besetzer Gebiete in Belgien. Reel 7. mf 355/3 (vervolg). vol. 6. Ebert aan de onderstaatssecretaris, Berlijn, 23.V.1917 en Zimmerman aan SPD, Berlijn, 29.V.1917.

(58) Reel 6. mf 355/3. vol. 6. von der Lancken aan A.A., Brussel, 29 april 1917.

gische kwestie op de Stockholmkonferentie een belangrijke rol zou spelen. Hiervan wilden ze gebruik maken om het beeld van België zoals dat door Vandervelde en Huysmans was opgehangen en tegen de Duitsers gebruikt, te vergruizen door Vlaamsgezinden erheen te sturen. Als gekend revolutionair en Vlaamsgezinde, lid van het partijbestuur en kennis van Huysmans, leek Joris hiervoor de geknipte man. Harrach zou Charlet (59), een Duitser die voor de oorlog in de Nederlanden vertoefd had en Joris persoonlijk kende, op hem afgestuurd hebben. Dit om hem te overtuigen zich naar Stockholm te begeven en wel met een programma dat de oplossing van het Vlaamse vraagstuk als een belangrijke kwestie ook voor het internationaal socialisme verklaarde en zelfstandigheid voor Vlaanderen eiste omdat

“ohne die Beseitigung der nationalistischen Schrancken der Sozialismus in diesem zurückgebliebenen Lande nicht genug seine aufklärende Wirksamkeit verrichten könne” (60).

Nog zwaarder geschut zou zijn ingezet toen in samenwerking met het A.A. in Berlijn op Joris het socialistisch rijksdaglid Südekum (61) werd afgevuurd die een grote invloed op hem verkreeg (62). Een

(59) Emil Charlet, chefredakteur Korrespondenz Norden, had voor WO I drie jaar in Nederland en Vlaanderen vertoefd. Te Antwerpen was hij medewerker geweest aan het tijdschrift “Ontwaking” en was als zodanig een goede bekende bij de anarchistische Vlaamsgezinden aldaar, ook bij Joris. Toen die bij de Turken gevangen zat, was Charlet nauw betrokken geweest bij de akties voor zijn vrijlating waaraan o.a. ook Vermeylen, Teirlinck, Streuvels en Lorand hadden deelgenomen.

Auswärtiges Amt — Abteilung A — Beziehungen zu den Niederlanden — Die Flämische Bewegung in Belgien — Reel 43 — mf 618/2 Charlet aan Legationsrat, Berlijn, 26 juni 1917.

(60) idem.

(61) voor Dr. Albert Südekum, zie o.a. G. MAYER, o.c., pp. 239-240. F. FISCHER, *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/18*, Düsseldorf, 1961, pp. 105, 168, 209, 428, 570.

H. GATZKE, *Germany's drive to the West. A study of Germany's Western war aims during the first World War*, Baltimore, 1950, pp. 100-111 en 135 tot 137.

(62) A.A. — Abt. A. — Beziehungen zu den Niederlanden — Die V.B. in Belgien Reel 43 - mf 618/2 Charlet aan Legationsrat, Berlijn, 26 juni 1917

mf 618/3 Charlet aan Zentrabüro des A.A., Berlijn, 5 nov. 1917.

Charlet aan Legationsrat, 3 november 1917.

historie met vraagtekens (63). Een sensibiliseren door Duitse socialisten dient niet voor onmogelijk gehouden. Blijft nog dat het zaad was, uitgestrooid op een ontvankelijke voedingsbodem. De sleutelfiguur was inderdaad Südekum met wie Joris voortdurend in voeling stond. Vertrouwensman van het A.A. in Berlijn moest hij hem zijn eigengereide opvattingen inzake de Raad van Arbeiders uit het hoofd praten (64) en maakte hij hem geld over (65). Met Flamenpolitiek had dit alles niet veel uitstaans (66). De keuze van Südekum is ver van verwonderlijk. Gans de oorlog werkte hij met de Duitse regering samen in politieke aangelegenheden en behoorde met o.a. David en Scheidemann tot de uiterste rechtervleugel van de SPD die in augustus 1914 "mit der Monarchie und dem Heere Frieden gemacht" had. In de periode 1914-16 speelde hij naast linksere figuren als Parvus Helphand, een belangrijke rol in de Revolutionierungsstrategie, vnl. t.o.v. Rusland gevoerd, i.e. het mobiliseren van uitgeweken revolutionairen door de rijksleiding om ze in te zetten voor oorlogsdoel-einden der Centralen (67). Een pendant van de aktiveringstaktiek van nationaliteitenproblemen. Ondanks hun anti-annexionistische reputatie, stemden de meerderheidssocialisten in met "massvolle Kriegsziel" — des te meer naarmate ze rechtser stonden — en was in 1915 de meerderheid van het partijbestuur gewonnen voor annexaties in Vlaanderen en Polen (68). Na de vredesvoorstellen rond nieuwjaar 1917 en de februarirevolutie was hierin voor zover verandering gekomen dat Scheidemann de Russische formule van "keine Annexionen und Kontributionen" propageerde om — met het oog op de ongunstige Duitse militaire situatie in de zomer van 1917 — voor Duitsland nog een vrede op basis van status quo te redden (69). Het memoran-

(63) L. Buning stuitte i.v.m. zijn onderzoek naar Harrach nergens op gegevens omtrent Stockholm. Charlet schijnt bovendien zijn eigen rol flink aan te dikken. (64) De onder (62) vernoemde twee laatste brieven van Charlet bevatten allusies hierop.

(65) Door Südekum werden (op zijn initiatief) vanuit het A.A. in juli 1917 3000 M overgemaakt aan "den flämischen Sozialisten". A.A. — Abt. A. — Beziehungen zu den Nederlanden — Die V.B. in B. Reel 43 — mf 618/4 — vol. 14.

(66) Toen b.v. deze subsidie in 1918 hernieuwd werd, was duidelijk dat Lancken van niet veel wist.

Reel 43 — mf 618/4 — vol. 14.

Reel 44 — mf 619/1 — vol. 15.

(67) F. FISCHER, *o.c.*, pp. 167-168.

(68) F. FISCHER, *o.c.*, p. 208 tot 211 en G. MAYER, *o.c.*, p. 239. H. GATZKE, *o.c.*, p. 110 tot 113.

(69) F. FISCHER, *o.c.*, p. 210.

dum waarmee de Duitse delegatie zich naar Stockholm begaf lag helemaal in de politieke lijn van de regering : haast onaanvaardbaar voor de tegenpartij, wees het "gewelddadige" annexaties af. Met de i.v.m. België en Servië genoemde "Wiederherstellung" kon men alle richtingen uit (70).

Daar het toch niet tot een algemene vergadering kwam inzake Stockholm, begaven Joris en de Gentenaar Primo er zich heen en werden op 12 juli 1917 door Huysmans, Troelstra en Branting ontvangen. Zij legden er hun memorandum voor waarin zij naast een vrede door overleg, pleitten voor zelfstandigheid van Vlaanderen en Wallonië binnen Belgisch staatsverband, dit binnen het kader van het zelfbeschikkingsrecht der volkeren en gestoeld op hun socialistische overtuiging. Huysmans hield het daar echter bij zijn kulturele autonomie en ofschoon hij de grieven van de Vlamingen niet miskende, keurde hij het aktivisme af. Ondertussen zette zich in de algemene raad het geknoei tegen Stockholm voort. Nadat een bijeenkomst op 13 juni zich voor noch tegen had uitgesproken, besloot de vergadering van 22 augustus 1917 (waarop Anseele die min of meer vredesgezind was dit keer niet was uitgenodigd) met 30 stemmen tegen 8 bij 1 onthouding er niet aan deel te nemen. Langs verschillende zijden rees verzet omtrent de geldigheid ervan. In de Engelse pers van 29 augustus verscheen een resolutie waarin gesproken werd van een "partijconferentie in bezet België, door 400 tot 500 afgevaardigden bijgewoond" (71). In januari 1918 keurde de Antwerpse federatie (meer dan een jaar vroeger dan de algemene raad) het voorstel goed tot deelname aan een algemene socialistische konferentie (72).

(70) F. FISCHER, *o.c.*, p. 424 tot 429 en p. 501 tot 505.

(71) *De Nieuwe Tijd*, 1 september 1917, 22 september 1917, 27 oktober 1917.

(72) Zie M. CLAEYS-VAN HAEGENDOREN, "De Antwerpse socialistische federatie van 1914 tot 1921, de evolutie van haar positie in en verhouding tot de Belgische Werkliedenpartij" in *Res Publica*, 1967, nr. 1, pp. 29 tot 85.

IDENTIFIKATIE VAN DE
SOCIALISTISCHE AKTIVISTEN

Voor een uiteindelijke verklaring leek de identifikatie (voor zover mogelijk) van de socialistische activisten aangewezen om zo in een aantal konkrete gevallen het ontstaan van deze specifieke vorm van maatschappelijk bewustzijn na te gaan.

Antwerpen. De stichters van de minderheidsfractie waren de zoon van de regionale sekretaris van de metaalbewerkerbond Walter Schevenels, Pol Kiekens, Jozef Schaeps, Philip Lamot, René Verbruggen en Edward Joris (73). De laatste drie behoorden tot de bestuursleden naast anderen als August Debrouwere, Leopold Dua, Jules De Kinder en Jan en Margriet Vermetten (74).

Jozef SCHAEPS (Antwerpen 1876-Antwerpen 1953), onderwijzer aan de oefenschool (1913-1917) (75), leverde onder pseudoniem "De Ram" verschillende bijdragen aan *De Nieuwe Tijd*.

Eén van de eerste gangmakers van de spellingsvereenvoudiging (76) en van een beschaafde omgangstaal, was hij toch vnl. gekend als stichter van de Antwerpse afdeling van de "Internationale Vereeniging voor de Rationele Opvoeding van het Kind". In 1910 had Dr. Spyers, de latere schepen van onderwijs, een "nieuwe school" opgericht, gebaseerd op de principes van zelfwerkzaamheid en spontaneïteit en had hem er de leiding van opgedragen (77).

Bij het begin van de Eerste Wereldoorlog keerde hij spoedig uit Nederland terug ingevolge de oproep van de Belgische regering om het onderwijs normaal te laten doorgaan onder de bezetting. In die

(73) *De Nieuwe Tijd*, 5 januari 1918.

(74) *De Nieuwe Tijd*, 19 januari 1918.

(75) *Jubileum stedelijke oefenscholen Antwerpen 1913 24-28 December 1938*, (Antwerpen), 1938.

(76) *Ons Woord*, X, 1903, pp. 88-93.

(77) H. VAN DAELE, *150 jaar stedelijk onderwijs te Antwerpen 1819-1969*, Antwerpen, 1969, p. 34, AMVC S229/D.

Deze experimentele school werd bezocht door een beperkt, zij het zeer heteroog publiek, waaronder verschillende vreemdelingen. Dit, de faam van Dr. Spyers als verstokt vrijdenker en de didaktische methodes die ook Schaeps voorstond droegen bij tot het brandmerken van de school door tegenstanders als "Ferrerschool".

periode gaf hij samen met zijn vrouw les aan de socialistische volkshogeschool in de Diepestraat. In januari 1917 werd hij de voorzitter van de "Vlaamsch-Nationale Onderwijsvereniging" (78) en was daarenboven schrijver van het "Vlaamsch Verbond" (79).

Onderwijzer was ook Flup LAMOT (1891-1936), medestichter en medeondertekenaar van het "Manifest aan het Vlaamsche Volk" namens de VNOV dat een aanklacht inhield over de wantoestanden op taalgebied in het onderwijs in Vlaanderen. In 1918 behoorde hij tot de stichters van het Syndikaat van het Antwerps Onderwijzend Personeel, waarvan hij tot bij zijn vroegtijdige dood één van de actiefste militanten was (80).

Renaat VERBRUGGEN (Boom 1888-Antwerpen 1960) studeerde handels- en financiële wetenschappen aan de Hogere Handelschool te Antwerpen. Tijdens de oorlog was hij als klerk in dienst van de bibliotheek en werd bestuurslid van het Vlaamsch Verbond (81).

Het kleurrijkste personage uit de rij blijft toch Edward JORIS (Antwerpen 1876-Antwerpen 1953). In zijn jeugdijaren was hij sekretaris van de Borgerhoutse afdeling van de BWP (82) en bij het uitbreken van de oorlog bestuurslid te Antwerpen.

In 1905 kwam hij plots in de kijker toen hij het "dynamitons, anarchistes !" in de praktijk bleek te hebben omgezet. Hij geraakte toen betrokken bij de organisatie van een door Armeniërs gepleegde mislukte aanslag op de Turkse sultan. Het moet zijn dat zijn trouwe bezoeken aan het links anarchistisch cenakel van "De Kapel" op de Falconrui hem hiertoe hebben geïnspireerd. Zijn activiteit in De Ne-

(78) De VNOV (Antwerpen, jan. 1917) die vnl. door leden van het Antwerps stedelijk onderwijs werd opgericht, beoogde de "volledige vervlaamsching van alle onderwijs in Vlaanderen door de invoering van het Nederlandsch als eenige onderwijstaal" en de "verhooging van de Vlaamsche volkskracht door een onderwijs, dat voldoet aan alle eischen van den modernen tijd". Gaf een eigen blad uit, genaamd "De Vlaamsche School".

(79) Het Vlaamsch Verbond (Antwerpen, 2 april 1916) was het overkoepelend orgaan van alle Antwerpse activisten, strijdend voor volledige Vlaamse zelfstandigheid.

(80) *In memoriam Karel Bartels en Flup Lamot*, Antwerpen, 1936.

(81) Geschorst omwille van zijn rol in het aktivisme en zwak van gezondheid, vestigde hij zich na de oorlog in Kalmthout waar hij de BWP-afdeling aldaar mee opbouwde. Hij werd er socialistisch gemeenteraadslid. Om persoonlijke en politieke redenen verbitterd, geraakte hij tijdens WO II verzeild in de collaboratie. Mededeling van K. Vroom.

(82) A. VAN LAAR, *De geschiedenis der arbeidersbeweging van Antwerpen en omliggende 1860-1925*, Antwerpen, 1926, p. 222.

derlandsche Boekhandel zette er waarschijnlijk minder toe aan. Ter dood veroordeeld, kwam hij na twee en een half jaar gevangenschap los onder diplomatieke druk. Bovendien was in Antwerpen door zijn vrienden een comité ter zijner vrijlating opgericht dat een groot-scheepse kampanje heeft opgezet waarbij o.a. de liberale volksvertegenwoordiger G. Lorand als spreker optrad. Na zijn terugkeer in België, heeft hij zich op rustiger werkzaamheden toegelegd en dreef hij de boekhandel "t Kersouwke" op de St.-Jacobsmarkt die zich heeft ingezet voor de verspreiding van wat men "geschriften van eigen bodem" pleegt te noemen.

Boekhandelaar was ook August DEBROUWERE (Gullegem 1873-Antwerpen 1935) die als soldaat avondkursussen had gevolgd aan de Antwerpse Akademie voor Schone Kunsten. In 1908 werd hij landelijk sekretaris van het Verbond der Bouwwerkers gesticht te Hoi. In november 1918 uit de BWP gesloten, werd hij medeoprichter van de Kommunistische Partij in Vlaanderen, maar verdween in 1919 uit de beweging na een konflikt met de antivlaamse War Van Overstraeten (83).

Pol KIEKENS, leraar aan de volkshogeschool, kon niet worden geïdentificeerd.

Leopold DUA (Antwerpen 1894), een stoker, was één van de enige handenarbeiders (84).

De sekretaris van de minderheidsfractie, SJW-er en kantoorbediende Jules DE KINDER (Antwerpen 1894-Antwerpen 1944) was als sekretaris van het "Vlaamsch Propagandabureel" en medewerker aan *De Nieuwe Tijd* en *De Socialistische Vlaming* één van de ijverigste propagandisten van het aktivisme te Antwerpen. Hij werd lid van de — overigens onmachtige — gouvraad (85).

Margriet VERMETTEN (Antwerpen 1888-Wijnegem 1947) en haar man Jan VERMETTEN (Antwerpen 1887) waren gekende socialistische militanten, Griet Vermetten vnl. als strijdster voor de vrouwenemancipatie.

Niet te onderschatten is tenslotte de rol die de zeer radikaal Vlaamsgezinde jonge Jef VAN EXTERGEM (Dendermonde 1898-

(83) *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, deel 1, Tielt, 1973, p. 379.

(84) Geen verder sporen gevonden. Verhuisde in 1921 naar Oostende.

(85) J. DE KINDER, *De strijd voor vrede, recht en brood*, Antwerpen, 1918.

J. DE KINDER, *Cel 33. Indrukken uit mijn gevangenistijd*, Antwerpen, z.j. *De Scheide*, 28 en 29 december 1920.

AMVC K415.

Elrich 1945) in het Antwerps aktivisme en in de naoorlogse flamingantische linkerzijde speelde. Als zoon van een socialistisch kleermaker was hij reeds zeer jong actief in de SJW. Om zijn onpatriottische taal moest hij de school verlaten en was in 1915 een tijdje medewerker aan het dagblad "Vooruit" tot hij enkele weken nadien ook hier tegen gevoelige schenen schopte. Jacob stak de aktivistische lont aan zijn Vlaamse overtuiging.

Gent. Een gekend socialist en flamingant met bovendien artistieke aspiraties was Johan LEFEVRE (1881-1961). Voor WO I was hij actief bij de propagandatochten van de drie kraaiende hanen voor een Vlaamse universiteit en was binnen de BWP vnl. werkzaam in het kultuurleven. Met René De Clercq en Richard De Cneudt vormde hij zowat het literaire driemanschap van Gent. Ook in zijn latere leven combineerde hij tal van activiteiten van politieke, artistieke en pedagogische aard (hij was schoolbestuurder). Verschillende Gentse toondichters lieten zich door zijn werk inspireren (o.a. Lieven Duvosel met zijn *Leiecyclus*). Bovendien schreef hij toneelstukken met sociale ondergrond en schilderde. Van 1906 tot 1918 was hij trouwens leraar aan de Gentse Akademie (86), tijdens de oorlog tekenleraar aan de Gentse normaalschool en vrije student aan de von Bissinguniversiteit (87).

De journalist Frans PRIMO (Gent 1884-Gent 1946) onderhield reeds van vóór de oorlog kontakten met het Vlaams kultuurleven : hij speelde toneel in het amateurgezelschap van Oskar De Gruyter en was werkzaam als telegraafbeambte (88). In september 1915 maakte hij deel uit van de groep der "picardisten" die de extremistische Jongvlaamse groep verlieten. Na WO I uitgeweken naar Nederland, geraakte hij tijdens de Tweede Wereldoorlog verzeild in de kulturele kollaboratie, eerst in Nederland, later in Gent (89).

(86) J. CRICK, "In memoriam Johan Lefevre" in *Mededelingen van de Vereniging van Vlaamse Letterkundigen*, nr. 40, maart 1961, pp. 53-55.

Hij maakte deel uit van de literair-filosofische avant-garde-groep (met E. Claus, Durckheim, T. Naef, C. Lemonnier, Van Eeden) die "Iris, Vrij, Algemeen Nederlandsch Maandschrift voor Literatuur, Kunst, Sociologie en Wijsbegeerte" had uitgegeven (1908).

(87) Th. HEYSE, *L'Occupation allemande en Flandre. Index documentaire*, d.I (2), L'université flamande, Gent, 1919, p. 314.

(88) *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, d.2, Tielt, 1975, p. 1267.

(89) Uit zijn "Langs de wegen van gewond Vlaanderen. Een oorlogsdocument", Amsterdam, 1941, blijkt een alles behalve socialistische gezindheid.

Brussel. In 1917 werd hier een minderheidsgroep opgericht door o.a. J. De Boevé, K. Reinhardt en H. Tanrez (90). De laatste was beheerder en redakteur van het blad "De Vlam", waarvan Prenau hoofdredakteur was.

Type van de sociaal bewogen kultuurflamingant was ook de niet meer zo jonge leraar aan de Luikse normaalschool Steven PRENAU (Aalst (Limburg) 1866-Bilzen 1929).

Tot 1910 onderwijzer in zijn geboorteplaats, door zelfstudie als redenaar en publicist sterk op de voorgrond getreden onder de Zuid-limburgse vrijzinnigen (o.a. Willemsfonds), propagandist van een beschaafde omgangstaal (91), behoorde hij tevens tot de pioniers van het eerste uur van het socialisme in Limburg (92).

Zijn mederedakteur Hendrik TANREZ (Gent 1894-Etterbeek 1963), afkomstig uit een Franstalige familie, was een stuk jonger. In 1916 werd hij medestichter en eerste voorzitter van de Brusselse Groeninghewacht. Van zijn Vlaamse en sociale bekommernis getuigen o.a. zijn brochure "Aan den Yzer" (1917) over de wantoestanden op taalgebied aan het front en zijn actieve deelname aan de Clartébeweging na WO I. Als journalist leverde hij vele bijdragen aan *De Schelde*, later ook aan *De Dag*. Na de oorlog stond hij terecht voor kollaboratie (93).

Wat de Brusselse onderwijzer en geloofsgenoot van Domela Nieuwenhuys Jan DE BOEVE hier kwam doen blijft een open vraag. Voor het socialisme heeft hij nooit veel gevoeld. Men moet de verklaring wel zoeken bij een zekere graad van onbestendigheid die hem niet helemaal vreemd was (94).

(90) A. FAIGNAERT, *Verraad of zelfverdediging?*, Kapellen, 1932, p. 314.

(91) H.J. ELIAS, *Geschiedenis van de Vlaamse Gedachte*, deel 4, Antwerpen, 1965, pp. 301-302.

Encyclopedie van de Vlaamse Beweging, d. 2, Tielt, 1975, pp. 1266-1267.

(92) W. MASSIN, *De opkomst van het socialisme in Limburg 1890-1914 ... of de moeilijke doorbraak in een sterk verzuilde katholieke maatschappij*, Diest, 1975, pp. 84, 87, 107.

(93) *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, deel 2, Tielt, 1975, pp. 1649-1650.

(94) Mee gedeeld door Dr. L. Buning. De Boevé (Laken 1887-Astene 1966) was van bij het begin van de oorlog actief in de Jongvlaamse groep rondom Domela te Gent waar hij een tijdje mee de redactie van het dagblad "De Vlaamsche Post" in handen had. Nadat het ophield te verschijnen, keerde hij terug naar Brussel waar hij aan Domela's invloed onttrokken was. Later bekeerde hij zich onder invloed van pater Stracke tot het katholicisme, tijdens de oorlog was hij leider van het beweginkje "Nederland één", maar was tevens lid van de "De Vlag", niet bepaald grootnederlands.

De basis van de minderheidsbeweging valt haast niet te achterhalen. Wel zaaiden aktivisme en socialisme verdeeldheid tussen de Antwerpse onderwijzers tijdens WO I.

Sinds in 1872 de zetel van schepen van onderwijs in liberale handen was, had zich rond de onderwijsvereniging Diesterweg een bloeiend liberaal Vlaamsgezind verenigingsleven ontwikkeld met een waaier van kulturele activiteiten. Verwonderlijk is het dan ook niet dat verscheidene onderwijzers een rol speelden in het Antwerps aktivisme (95). Vóór 1914 waren deze onderwijsverenigingen uitsluitend kleinburgerlijk van inslag. De Eerste Wereldoorlog heeft hierin een begin van verandering gebracht waarbij de Diesterwegleiding, totaal van haar leden vervreemd, zelf een niet geringe rol speelde. De voorzitter ervan ondertekende zonder overleg te plegen het beruchte "stoofhakenmanifest" (96) waarop de naam van menig franskiljon prijkte. In de zomer van 1918 bereikte de kritieke situatie haar hoogtepunt toen de onderwijzers nog slechts 3/4 van hun toch al ontoereikende wedde kregen uitgekeerd. Jongeren (zoals F. Lamot) verweten de gescleroseerde Diesterwegleiding, die hiertegen niet reageerde, zich te gedragen als knechtjes van de liberale stadhuisbazen. In juni 1918 richtten zij het Syndikaat van het Antwerps Onderwijzend Personeel op. Omwille van zijn syndikale onafhankelijkheid en gecombineerd pedagogische, syndikale en vlaamsgezinde aktie vulde het in het vakbondsleven van tussen beide wereldoorlogen een zeer eigen rol. Door Diesterweg werd het SAOP nog jaren "socialistisch aktivistisch" onderwijzend personeel genoemd (97).

(95) Zie hun rol in Vlaamsch-Nationale Onderwijsvereniging, *socialistisch aktivisme* en in "Voor Vrede en Vrij Vlaanderen", de kulturele vereniging rond de liberale volksvertegenwoordiger Leo Augusteyns, waarin 2/3 van de sprekers les gaf in het officieel onderwijs.

(96) Het stoofhakenmanifest was het manifest tegen de bestuurlijke scheiding. Zo genoemd naar de uiterlijke gelijkenis van de 77 (ondertekenaars) met stoofhaken.

(97) J. B(REUGELMANS), "Terugblik bij een hulde : onze Bond" in *Bevrijding*, II, nr. 5, mei 1947, pp. 157-158.

M. VAN DE MOORTELE, "Vroeger en nu" in *Bevrijding*, III, nr. 9-10, september-oktober 1948, pp. 9-11.

J. BREUGELMANS, "Historiek in kort bestek" in *Bevrijding*, id., pp. 28-31.

SAOP, nr. 1, maart 1919 en nr. 3, juli-aug. 1919, enz.

A. VAN LAAR, o.c., p. 473.

BESLUITEN

De SJW die we overal binnen de oppositionele bewegingen aantreffen buiten beschouwing gelaten, treffen we de activistische minderheidssocialisten vnl. aan te Antwerpen, in iets mindere mate te Brussel, haast niet in Gent.

In Antwerpen, de meest Vlaamse stad (98), was de BWP meteen tamelijk Vlaamsbewust terwijl bovendien tijdens de oorlog het pacifisme aan de basis levendig bleef. Daarentegen was te Gent, waar de arbeidersaristocratie toch al aan een sterkere verfransingsdruk blootstond, de overheersende positie van het Jongvlaams extremisme niet van aard om de kloof met de V.B. te overbruggen.

Om concreet het handelen van individuen te verklaren, moeten naast de maatschappelijke verhouding waarin zij zich bevinden, ook alle andere voor hun politieke houding relevante factoren worden overwogen. In verband met de beroeps- en politiek-kulturele activiteiten van de socialistische activisten dringen zich twee besluiten op. Voor het merendeel afkomstig uit een arbeidersmilieu (soms kleine burgerij) waren de handarbeiders eerder de uitzondering, en oefenden zij veelal intellectuele of semi-intellectuele beroepen uit (met een relatief overwicht van onderwijsmensen). Daarbij onderhielden zij — sommigen reeds van vóór de oorlog — vrij intense relaties met artistieke en kultuurflamingantische kringen.

Sociologische studies hieromtrent zijn eerder teleurstellend : waar ze individuen proberen te begrijpen vanuit directe relaties binnen groepen (zoals de zgn. "beroepswereld"), herleiden ze deze zel-

(98) Dit verklaart meteen dat relatief weinig vooraanstaande Vlaamsgezinden het de moeite vonden zich aan het aktivisme de vingers te branden zodat de V.B. er gedurende heel de oorlog eigenlijk maar op "een laag pitje sudderde". H.D. MOMMAERTS, "Beschouwingen over het Vlaams activisme 1914-1918" in *Dietsche Warande en Belfort*, 1974, nr. 4, p. 295.

den tot maatschappelijke verhoudingen (99) of doen beroep op een passe-partout als de referentiegroeptheorie (100). Wat in concreto de onderwijzer betreft b.v. begeven ook de werken van pedagogen zich zelden op het pad van zijn politieke stellingnamen, in functie van zijn eigen situatie (101) zodat men zich tot algemeenheden genoopt ziet.

De leidende figuren binnen het socialistisch aktivisme behoorden tot de met de ontwikkeling van het kapitalisme snel aangroeiende onderste lagen van de intelligentsia. Meestal kinderen van middenstanders of lagere ambtenaren, konden onderwijzers zich wel koesteren in het prestige geen handenarbeid uit te oefenen, een schrale troost voor een door taalbarrières geaksentueerde, frustrerende plaats op de maatschappelijke ladder. Het ideale wervingsterrein voor de V.B.. Tevens was het één van de beroepen via dewelke zeldzame arbeiderskinderen aan sociale promotie konden doen, waarbij zij zich meestal wel — via studentenbeweging of kultuurleven — bewust waren van de waarde van de taal in een ontvoogdingsproces.

Vooraanstaande partijfunctionarissen waren er niet bij, waarop ook hun relatief jonge leeftijd wijst. Hiermee kwam een intellektuele

(99) Zie b.v. F. VAN DER VEN, "Beroep als arbeidssociologisch gegeven" in *Sociale Wetenschappen*, XIII, 1970, nr. 2, pp. 73-95. Hoewel de auteur individu noch beroep als van de maatschappij geïsoleerd beschouwt, staan status, positie, relatie, rol en functie centraal. Hij stelt voor de analyse van de "sociale positie" aan te vangen als "een maatschappelijke plaatsbepaling, meetkundig uitgedrukt een punt (...) slechts bepaald door een definiëring t.o.v. anderen" en wordt beroep tot een "positioneel begrip" teruggebracht.

(100) Zie R.K. MERTON, *Éléments de théorie et de méthode sociologique*, Parijs, 1965. De referentiegroeptheorie is niet veralgemeenbaar daar ze handelen uit inzicht in een bepaalde samenhang uitsluit, door het te reduceren tot een streven naar lustgevoel dankzij positieve reacties van de omgeving. Bovendien fungeert ze b.v. in het geval van minderheden als alibi en wetenschappelijke camouflage-techniek voor de vooroordelen van de auteur. Zie o.a. de toepassing ervan op het "deviant gedrag" van sexuele minderheden in W. NELEMANS, "Sociologische aspecten der homofilie. Verslag van een onderzoeksvoorbereiding" in *Sociale Wetenschappen*, XVII, nr. 1, 1974, pp. 22-48.

(101) F. VAN DER VEN, *o.c.*, p. 85. "Wil men bijvoorbeeld de schoolmeester als maatschappelijk fenomeen typeren, dan zal men niet alleen op zijn taakvervulling en zijn wetenschappelijk niveau moeten letten, maar ook op een bepaalde mentale houding, gedragswijze, spreektrant, enz.", waarmee wordt aangetoond dat voor een typering van beroep niet alleen de rol, maar ook de "stijl" van belang is.

middengroep van onmachtige opposanten aan het woord die regelmatig in de geschiedenis van de BWP (BSP) opduikt. Achter dit ideologisch konflikt gingen machtsverschillen schuil. Dit wordt bijvoorbeeld geïllustreerd door het konflikt dat tussen Joris en de socialistische schepen Alfred Cools ontstond na de Stockholmreis (juli 1917) (102). Het zetelen van socialisten in het Nationaal Hulp- en Voedingscomiteit heeft waarschijnlijk een sterk integrerende werking uitgeoefend.

Hoewel sommigen van de hier beschouwde minderheidssocialisten reeds vroeg bij het aktivisme betrokken waren, ging het in feite aanvankelijk om een minderheidsstrekking die zich wat godsvrede en oorlogspolitiek betrof, kritisch opstelde t.o.v. de BWP. De houding van de zogenaamde meerderheid (partijbestuur) zorgde hier echter voor een acceleratie van de minderheidssituatie en werkte de groepsvorming in de hand. Geleidelijk geraakten ze hierdoor ook dieper in het aktivisme verzeild waarvoor ze om redenen van sociale aard bijzonder gevoelig waren.

Over 't algemeen wordt aangenomen dat het kwantitatief aspekt van weinig of geen belang is als criterium van minderheidsbegrip, maar dat dit beter in termen van machtsverschillen wordt gesteld (103). Hun minderheidssituatie bestond niet zozeer uit het verwerpen van de officiële partijideologie (104), maar uit de negatie van de morele macht van de partij (105) : als Vlaamsgezinde intellectuelen hadden ze zich minder geïdentificeerd, niet met de partijideologie, maar met haar instituties.

(102) E. JORIS, *Aan de Socialistische Werkersbond en de Federatie van Vakbonden te Antwerpen*, Antwerpen, 1918.

Joris werd als onbezoldigd beheerder van de openbare wasinrichting afgesteld door Cools, die voorzitter was van het Toezichtskomiteit. Doch dit gebeurde waarschijnlijk onder druk van de liberale schepen Desguin die met de wasinrichting geen uitstaans had, maar wel voorzitter was van het Antwerps Komiteit voor Hulp. Cools was echter samen met de liberaal Strauss voorzitter van het Provinciaal Komiteit voor Hulp en Voeding.

(103) B. CARLIER, "Minderheidssituatie en emancipatiegedachte", in *Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen*, XIX, 1974, nr. 4, pp. 392-393.

(104) Zelfs na de oorlogsgebeurtenissen bleek die in Vanderveldes "Naoorlogsch socialisme" (1923) weinig verandering te hebben ondergaan.

(105) Volgens J. KRUTHOF, *De zingeveer*, Antwerpen, 1968, p. 406, steunt "morele macht" op een "geïnterioriseerd engagement op het vlak van de waarden, doeleinden en normen", m.a.w. A wordt door B geleid zonder dat hij gedwongen wordt.

L'ACTIVISME SOCIALISTE AU COURS
DE LA PREMIERE GUERRE MONDIALE

par

Mieke SERTYN

RESUME

Vu les origines de l'histoire du B.W.P. et du mouvement flamand, la présence de socialistes, dès le début de 1917, au sein de l'activisme (affaire principalement anversoise et bruxelloise), suppose un remarquable degré d'attachement à la cause flamande. On chercha à expliquer cet attachement par l'identification des socialistes activistes dont l'action s'exerçait à l'extérieur du parti. Si l'on laisse hors de considération la Jeune Garde anversoise, il s'agissait en partie, tout au moins à l'origine, d'une tendance minoritaire qui adoptait une attitude critique à l'égard de la politique de trêve et de la politique de guerre du B.W.P. L'attitude de la direction du parti provoqua une accélération de la formation de minorités et de groupes. En juillet 1917, une délégation minoritaire déposa un manifeste fédéraliste à la Conférence de Stockholm. Bien que partisans, dès le début, de l'autonomie pour la Flandre et la Wallonie, au sein d'un régime d'état belge, ils évoluèrent plus ou moins, surtout à partir de ce moment-là, dans le sens de l'activisme. Mais ils restèrent hésitant à l'égard du Raad van Vlaanderen (L'ancien anarchiste Joris rêvait d'un "Raad van Arbeiders"), en partie de peur d'indisposer les socialistes allemands avec lesquels Joris et Primo gardaient des contacts et dont ils recevaient une aide financière. Les socialistes activistes entretenaient des relations avec des cercles artistiques et culturels flamingants et exerçaient le plus souvent des professions (semi-) intellectuelles, surtout dans l'enseignement... terrain de recrutement idéal pour le Mouvement flamand, où, d'ailleurs quelques rares enfants d'ouvriers trouvaient une chance de promotion sociale et où, grâce à leur expérience de la vie des organisations culturelles, ils avaient très nettement conscience de la valeur de la langue dans le processus d'émancipation sociale.

Mieke SERTYN

**SOCIALIST ACTIVISM DURING
WORLD WAR I**

by

Mieke SERTYN

SUMMARY

The presence of socialists within activism (a feature mainly typical of Antwerp and Brussels) from the beginning of 1917 presumes — in the light of the history of the Belgian Labour Party and the Flemish Movement — a remarkable extent of involvement in the Flemish question. An explanation of this phenomenon was looked for in the sense of an identification of the outer-directed socialist activities. Apart from the Antwerp Young Guard, it was initially, at least in part, a minority tendency taking a critical stand towards the Belgian Labour Party's political truce and war policies. The attitude of the party-leadership caused an acceleration of the minority situation and of the group-formation. In July, 1917 a minority delegation submitted a federalist manifesto to the Stockholm conference. Though, from the start, they had been advocated of self-government for Flanders and Wallonia within the Belgian polity, they turned, especially after this, more or less toward activism. But they remained hesitating with regard to the Council of Flanders — the former anarchist Joris dreamed, on the contrary, of a "Council of Labourers" — partly for fear of prejudicing against them the German socialists with whom Joris and Primo kept in touch and by whom they were financially supported. The socialist activists maintained relations with artistic and cultural flamingant circles and mostly followed (semi)-intellectual professions, mainly in education... the ideal recruitment ground for the Flemish Movement and at the same time an opportunity of social promotion for rare working-class children who were well aware — through their experience with the cultural society activities — of the value of language in a social emancipation-process.